

AZ EMBERI BESZÉD EGYSÉGE FELÉ

A probléma tárgyalását két konkrét eset leírásával kezdem. 1. Néhány évvel ezelőtt egy fiatal, 33 éves francia mérnök, aki egyébként meggyőződéses katolikus, a következő kijelentést tette nekem, mikor a különböző nyelvi jelentésrendszerek közötti kapcsolat lélektani problémáiról beszélgettünk: „Tudja kérem, én akkor értettem meg igazán a »Szeresd felebarátodat mint tenmagadat« törvényének jelentését, amikor szociológiával kezdtem foglalkozni”. Magyarán: amikor a teológiai nyelvet áttette a szociológia fogalomrendszerébe.

2. A másik, melyet megemlíteni akarok, Mircea Eliade, a híres vallástörténész esete. Ő az 1965. évi genfi nyelvfilozófiai kongresszuson egy 'fejlődő országbeli' szociológus alábbi, hozzá intézett szavait idézte: „Mi képtelenek leszünk megértetni honfitársainkkal a közgazdaságtan és a szociológia legmodernebb problémáit, ha azokat nem fordítjuk le a mi mitikus nyelvünkre”.

Íme két nyelvlélektani, jelentéslélektani eset, mely szervesen kiegészíti egymást, és egy lélektani ténynek két aspektusát mutatja. Napról napra tanúi vagyunk annak, hogy a különböző generációk, vagy a különböző tudományok, szemantikus (jelentés-) rendszerek képviselői nem értik egymást. Márpedig közösséget alkotni, benne együttműködni aligha lehetséges ilyen feltételek mellett. Ajánlatos tehát a problémát most elsősorban nyelvlélektani módszerrel, jelentéstörténeti adatokra támaszkodva megközelíteni.

Közismert tény, hogy tudatunk és a nyelv között szerves kapcsolat áll fenn. Ebből viszont az a fontos következmény fakad, hogy az emberi tudat tanulmányozásának legeredményesebb módja a nyelvi adatok vizsgálata, elemzése. A nyelv története szinte az emberi tudat önéletrajza. Ezt a gondolatot egyébként Vigotszkijnál is megtaláljuk, aki szerint a tudat fejlődése összefügg a szó fejlődésével. A kutatások – mint mondja – azt bizonyítják, hogy a szó központi szerepet tölt be a tudatban, mégpedig annak egészében és nemcsak néhány funkciójában.

E megállapítások fényénél érthető, ha a kutató szenvedélyes odaadással fordul a nyelvek fejlődési problémái felé. Ezek ugyanis, bizonyos korlátok között, hírt adnak azokról a tapasztalatokról, melyeket az emberi tudat rögzített a maga mozgalmas története folyamán.

Lássunk mindjárt egy példát. Legyen ez a latin *communitas* szó, melynek jelentése: közösség. Úgy gondolnám – első látásra –, hogy elöregedett, megfakult jelentésű már. De ha részeire bontjuk a szót, ha bepillantunk összefüggéseibe, nem kis meglepetésben lesz részünk. A *communitas* szó két elemre bontható: *com/cum* + *munitas*. *Cum* – amely azt jelenti: -val, -vel, együtt – itt a kölcsönösséget jelzi. Miként ezt egyébként a görög *koinos* szóval való rokonsága világosan mutatja. A szó másik eleme, a *munitas* ugyanabból a gyökérből ered, mint a *munus*, melynek viszont az a jelentése, hogy *kötelesség, szolgálat, adás, ajándék* stb. A *communitas* szóban ott rejtőzik tehát a kölcsönös szolgálat, kölcsönös adás, ajándékozás, a kölcsönös kötelezettség. Egyszóval a *csere* gondolata.

Most válasszunk egy másik olyan szót, amely szintén a közösségre vonatkozik. Ez a szó a latin *societas*. Általánosan elfogadott jelentései a következők: társadalom, egyesülés, szerződés... A szó azonos eredetű a *socius*-szal, melynek jelentése: társ, szövetséges, üzlettárs... De a *secundo* latin ige mindkettővel közös gyökérből származik: elősegíteni, előmozdítani, boldogítani.

Az elemzésből kiténik, hogy a közösségben olyan együttműködés jön létre, mely a társat boldogítja, segíti, előrelendíti, fejleszti normális körülmények között. Itt is, mint a megelőző *communitas* szóban olyan szociológiai, szociálpszichológiai, közgazdasági (vö. csere, üzlettárs) terminusok lappanganak, melyeket ma olyan 'nyelvi szigetnek' (Ricoeur: *îlots de langage*), tudományok fedhetnek fel, mint a szociológia, szociálpszichológia, közgazdaságtan, etika stb., s ha a *communió*-ra gondolunk, a teológia.

Ha a német *Gemeinschaft* (közösség) szót elemezzük, az indoeurópai **mei* gyökér jelenik meg az elemzés során. Ennek jelentése cserélni. De a *communitas* latin szónak a második része (muni-

tas) pontosan ahhoz a *mei-gyökérhez megy vissza, mint a most elemzett német Gemeinschaft szó. Tehát a csere szociológiai, közgazdasági, sőt – mint mondtuk – teológiai problémája, a kooperáció, a kölcsönös adás gondolata jelenik meg állandóan, bizonyos nyelvekben, azokkal a szavakkal kapcsolatban, melyek *közösséget* jelentenek (vö. egyébként a *Communion* címszót Du-four: *Vocabulaire de théologie biblique*-jében, 1971).

E néhány példa jól érzékelteti, milyen érdeklődésre tarthat számot a szavak jelentés-struktúrájának elemzése. Az emberi tudat és a nyelv úgy alakult ki és fejlődött tovább, mint a társadalomban, közösségben élő ember életmegnyilvánulása és mint szellemi létfenntartási eszköze. Épp ezért e jelentéstartalmak információs értéke szinte felbecsülhetetlen. A tudat elsősorban a nyelvekben 'írta meg' és hagyományozta ránk küzdelmeinek, reménységeinek és vándorlásainak életrajzát. E küzdelmek, reménységek és vándorlások segítették abban, hogy kiutat találjon a valósághoz, a Léthez való alkalmazkodás nehézségei között. E tapasztalatok rejtett információs anyaga joggal várja, hogy títktát megfejtsük.

Amikor például éppen a „szót”, „beszédet”, „megnevezést” jelentő szavakat vizsgáltam több indoeurópai nyelvben, velük párhuzamosan a következő jelentéseket találtam: jog, törvény, parancs, kötelesség. Íme néhány példa: a latin *dictum* ezt jelenti: szó, beszéd, – aztán: parancs. A görög *diké* ugyanebből a gyökérből származik: jog, igazság, ítélet. Továbbá: *dikaion*: jog, kötelesség. – Latinban a *for, fari* ezt jelenti: beszélni, mondani, de az azonos gyökérből származó *fundum* jelentése: jog, és a *fas* jelentése: isteni törvény, isteni parancs, isteni jog, vagy egész egyszerűen: jog, kötelesség, szokás. A görög *logos* jelentése: szó, mondat, gondolat – aztán: törvény, parancs. . . Még bőven folytathatnánk a példákat. . .

A tetemes nyelvi anyag, melyet aztán összevettem a gondolkodáslélektani, szociálpszichológiai, kommunikációelméleti, vallástörténeti kutatások eredményeivel, arra a következtetésre vezetett, hogy a nyelvnek – a társas, felebaráti kapcsolatokban játszott funkciója miatt – egyúttal jogi, erkölcsi szabályozó szerepet is kell tulajdonítanunk.

A különböző társadalmi és kulturális rendszerek, valamint azok szemantikus rendszerei között levő szoros kapcsolat kétségbevonhatatlan. Egy társadalom tagjainak kölcsönös megértése elképzelhetetlen a kollektívan elfogadott és használt jelentések nélkül. Kommunikáció és kooperáció szoros és szerves kapcsolatban van egy társadalmi csoporton belül. A fejlődés persze, időről időre új viszonylatokat hoz létre a társadalom tagjai között, melyeket aztán szemantikai változások követnek. Az együttműködés, a közös cselekvés meghatározza a kommunikáció formáit. Ezt a tényt nagyon érdekesen és érzékletesen írja le Malinowski egyik művében, a Trobriand sziget halászáinak közös tevékenységével kapcsolatban:

„A kenu könnyedén és zajtalanul siklik, olyan emberek kezelik, akik kitűnően értenek ehhez és mindig ezt csinálják. Más szakértők, akik jól ismerik az öböl fenekét, a halat figyelik. . . megszokott *jeleket* váltanak vagy megszokott hangokat, illetve *szavakat* ejtenek ki. . . Az egész csoport mint egyetlen eggyütt, úgy jár el, ahogyan ezt a régi családi hagyományok megszabják. . .” (Magic, science and religion and other essays. 245. old.)

Így tehát a halászok „megszokott” jeleket váltanak, az ősök által már használt szavakat, hangokat ejtenek ki. Ilyen módon a kooperáció tökéletes: *senki sem vonja kétségbe* e szavak értelmét, jelentését és fontosságát. A sziget lakói tisztában vannak azzal, hogy ez a gyümölcsöző együttműködés, amely nekik a táplálékot és az életet biztosítja, nem bírna ki *bizonytalan újításokat*.

A szóbeli jelzés, amely a hagyományos társadalmakban a viselkedés szabályozását biztosítja, mint látható, meglehetősen szegényes. Sapir, Lurija, Vigotszkij, Malinowski egyaránt hangsúlyozzák az összefüggést a közös érdek és a közösség tagjainak egymás iránti szolidaritása között. Ez a szolidaritás viszont, amely a szemantikai szolidaritásban is megtalálható, magával hozza a nyelvi automatizmust és bizonyos idő múltán a szemantikus rendszer megkövülését is (vö. a valási fogalmak megkopását).

A nyelvnek és a szójelentéseknek ezzel az automatizáltságával kapcsolatban joggal mondja P. Chauchard, hogy a nyelv olyan automatizmus, mely nem igényel tudatos figyelmet. És ezenkívül: „Nemcsak az tudattalan, ami nem verbalizált, a verbalizált is az lehet, ha nem figyelünk rá külön is”.

Álljunk meg itt egy pillanatra: a nyelvi automatizmusnak és az 'akaratlagos' nyelvnek a prob-

lémája pontosabb megvilágítást igényel. Jackson a nyelv zavarairól végzett vizsgálódásaiban már megkülönböztette az affektív automatikus nyelvet és a tudatosított, akaratlagos nyelvet. Ezt a megkülönböztetést átvette Alajouanine francia kutató is, aki az afázia néhány aspektusát új megvilágításba helyezte. Azt vallja, hogy sem a szó, sem a mondat nem alapvető elemek az emberi beszédben. Készen kapott kifejezésekkel gondolkodunk, melyeket a gyermekkorban tanultunk, és amelyek kölcsönösen felidéznek, előhívják egymást egyfajta automatikus egymásutáni-ságban. A gondolkodás alig ellenőrzi ezt az automatizmust. Csak egy második fázisban tanultuk meg szavakra bontani ezeket a kifejezéseket és tudatosítani nyelvtani elemzés útján. Emé automatikus formulákkal szemben állnak az akaratlagos nyelv konstrukciói. Amikor a megszokott beszédet félretesszük, hogy valami szokatlan nyelvi konstrukciót használjunk, akkor már az akaratlagos beszéd veszi át a szerepet. Így például abban az esetben, ha egy nehezebb előadást kell tartanunk, vagy pedig hosszabb és komplikáltabb mondatokat kell szerkesztenünk. A mondatbeli építkezés ekkor már akaratlagos cselekvés, valóságos 'építkezés'. A normális beszédnek a sajátja éppen ez az átmenet a készen kapott mondatról a 'kimunkált' mondatra, az automatikus beszédről az akaratlagos beszédre.

E kitérő után térjünk vissza arra, amit egy szemantikus rendszer szavainak megkövüléséről és a 'verbalizált'-nak tudattalanává válásáról mondtunk. Normális körülmények között a szó, a beszéd, a mondat azt célozza, hogy jelezzen valamit, érdeklődésünket ráirányítsa valamire, ami bennünket érint. E 'jelek' és 'jelentések' megérdemlik figyelmünket, mert „figyelemre méltóak” számunkra, mert „jelent-ősek” életünk, boldogulásunk szempontjából.

De gondoljunk csak arra az esetre, amikor a családban egy tizenéves fiú azt mondja az apja szavára: „Nem érdekel, amit mondasz”. Pedig amit az apa eddig 'mesélt', mondott neki, nagyon is érdekelte. Azok a történetek, események, amelyeket tőle hallott, valósággal *elbűvölték*. Ezek szerint a szavak tekintélye, az „ige” „igézetessége” egy idő múlva már lehet *nem érdekes*, nem fontos, nem „jelent-ős”: *figyelmet* már nem érdemel. Már nem lehetnek e szavak, mondatok egy emberi közösség, barátság, kapcsolat kötőanyagai. A fejlődés, az érés, a szükségletek túlléptek rajtuk, megfakították.

Paul Ricoeur a mai kőről beszélve azt állapítja meg, hogy „az emberi beszéd egysége problémát jelent”. Tegyük hozzá e megállapításhoz újra, hogy a két rendszer: a szemantikai és a társadalmi-kulturális rendszer elválaszthatatlanok egymástól. Éppen ezért az emberrel foglalkozó tudományoknak, melyek túlságosan gyakran bezárkóznak a maguk speciális tudományterületére, állandóan szembesíteniük kell eredményeiket, hogy mindig világosan előttünk álljon az a közös horizont, mely közös céljukat, értelmüket nem engedi elhalványulni. „Szellemi létfenntartási” és lét-fejlesztési eszköznek kell lenniük.

Korunk embere, aki az „emberi beszéd egységének” hiányától szenved, részben annak áldozata, nem képes megértetni magát társával, felebarátjával. A tudományok fejlődése következtében ezeknek képviselői más és más fogalmi rendszerben, differenciált szemantikus rendszerben gondolkodnak, értékelnek, éreznek. Így ma már nem ismerjük – vagy talán még nem ismerjük? – az európai kultúra anyanyelvét. (Persze nem földrajzi határokról van szó!) A nagy emberi közösségek, családok fiai gondolatilag és erkölcsileg megosztva, metaforikusan úgy tekinthetők, mint azok az afáziások, akik képtelenek kitérni saját 'nyelvük' cirkulus viciószabából: Elfelejtik ezek az 'afáziások', hogy az élet (amely az univerzumban folyik) egy új akaratlagos és értelmi erőfeszítést követel (Jackson), sőt parancsol. Ennek az erőfeszítésnek a hatására tudja majd a „teremtő képzelet” megkeresni azokat a gondolati eljárásokat, melyek az emberi tudat számára visszaadják a közösség érzését, melyben a 'csere' és a 'kölcsönösség' (miként a *communitas* szóval kapcsolatos elemzésünk mutatta) az emberi szolidaritásnak új és termékenyebb látomásában jelenik meg előttünk.

Mínthogy – miként a most leírt esetben is – a gyakorlatban hiányzik az a közös szemantikus rendszer, az a szemantikai szolidaritás, mely képes volna az emberi közösséget hathatósan irányítani, az egyetemes szolidaritás felé vezetni, a valóságban még a várt nyelven *innen* vagyunk. „Semantor” nélkül vagyunk, mondhatnánk, hogy arra a szótőre utaljunk, melyből a szemantika szó származik. A semantor szó ugyanis vezetőt, irányítót, pásztort stb. jelent.

Az az új szemantikus rendszer, mely képes létrehozni az emberi tudás és tapasztalat konstans elemeinek szintézisét, egyesítését, még megfogalmazásra vár. Ez új tudatosodás lenne, amely a

múlt, jelen és jövő figyelembevételével történhet. Valóban, „tudatosnak” lenni az embernél nemcsak azt jelenti, hogy „megnevezni”. Azt is jelenti, hogy le kell válnia, le kell *szakadnia* arról a verbális és tudattalan automatizmusról, mely akadályozza az emberek közötti kölcsönös közeledést a termékenyebb, *bőségesebb* élet szempontjából, mert gátolja – szóról szóra – az exegézist, a kijutást a különböző szemantikus rendszerek tunya egocentricitásából, önösségéből. Visszafogja a gondolkodás lendületét, az értelem dinamizmusát, mely normális működési *szándékában* inkább a szintézis felé és nem az elzárkózás felé törekszik.

Nemrég mesélte egy idősebb egyházi férfiú, hogy a fiatalabb generációhoz tartozó és „más szemantikus rendszerben” gondolkodó személlyel beszélgetett. „Éreztem – mondta –, hogy tulajdonképpen azonos véleményen vagyunk, de képtelen voltam megtalálni *a szót*, amellyel ez világossá is vált volna.” – A megelőző lélektani, nyelvlélektani és ’interdiszciplináris’ elemzés alapján már sejtethetjük, hogyan kerültek volna közelebb éppen például a bűn problémájának megértésében nyelvileg is. A fiatalember, egész neveltetésénél fogva, igen járatos volt a közgazdasági terminológiában. Ennek összefüggésrendszerében, logikájában mozgott az agya – szinte reflexszerűen. E reflexből ’reflexió’ éppolyan erőfeszítéssel válhatott volna, mint az illető egyházi férfiú számára a megszokott, már neki is kissé megkopott, automatizált szókészletéből. Ebben ez az idősebb férfi is helyesen mozgott, csak éppen az előtte álló *konkrét valóság*hoz (a más nyelven beszélő és értő partnerhez) nem tudott közelebb jutni nyelvileg. Süketek maradtak tehát egymás számára, ’nem volt fülük’ egymás szavára.

Nyilvánvaló, hogy – nagyobb műveltsége és tapasztalata révén – az idősebbnek kellett volna „átlépnie” a másik jelrendszerébe, és megtalálni azt az akaratlagos, „tudatos” nyelvet, szöveget, mellyel ’társalgó’ társra lel a fiatalabb személyben. Rendelkezésre állt volna a latin debitum szó, melynek jelentése: bűn – a valláserkölcsei nyelvben, de egyúttal adósság – a közgazdasági nyelvben. Ez utóbbi jelentés által a közgazdasági gondolkodásban jártasabb fél számára világossá tehetné volna az etikai problémát. De ő maga is új perspektívában ismerte volna meg saját ’nyelvét’. Gondoljunk a bevezetőben említett mérnök esetére, aki a szociológia nyelvére átfordítva értette meg a megszokott, megkopott és emiatt már számára nem elég ’igézetes’ szót, ’igét’: Szeresd felebarátodat. . .

A két beszélő partner tehát egy új, tudatos szövegezésben – mely a kétféle (vallási és közgazdasági) nyelvet, jelentést közelebb hozza egymáshoz –, legalább részben bizonyos közösségbe kerülhetett volna egymással. Egyfajta „szemantikai szolidaritás” alakult volna ki közöttük annak a ’szövegezésnek’ nyomán, mely most a debitum szó két jelentése fölé feszülve új látást, tudatosodást hozhatna mindkét fél számára. Ismétlem: mindkét fél számára! Tudati változást, fejlődést, érést. És ez a fejlődés, érés – mely az új megismerő aktus útján létrejött – erkölcsileg is ’jobbítottá’ volna mindkettőjüket – a szeretet evolúciójában. . .

Mindabból, amit eddig elmondtunk, világosan kitűnik, hogy a szorosabb emberi szolidaritás csak a mind szélesebb nyelvi szolidaritás révén valósulhat meg. Akkor, amikor az egyes nyelvi ’szigetek’ lakói – az Univerzum kihívásában és ’meghívásában’ (vö. Ratzinger: Univerzum: abba, pater) – megérzik és megértik, hogy nem követhetik a Trobriand szigeti halászok hagyományörző, endogám nyelvi viselkedését. Ez a nyelvi ’hűség’ nem hozna számukra boldogulást. A mai ember ’hűsége’ csak a „fidelité créatrice” (a teremtő hűség) lehet (Gabriel Marcel). Olyan hűség, mely az emberi tudat által regisztrált nyelvi tapasztalatok *felhasználásával* új összefüggések, termékenyebb, gyümölcsözőbb kapcsolatok nyelvi konstruálásával tör a jövő felé. És ez a jövő csak az univerzumban élő, helyét és feladatát abban tudatosító és újrafogalmazó ember jövője lehet.

Az a nyelvi elemzés, mely a felhalmozott információkra – mint a jövő *építéskéjének* hordozójára (Lotman) – támaszkodva valószínűleg kiutat találna abból az ’alogosz’, ’a-szemantosz’, tehát semantor nélküli állapotból, irányítója lehetne az említett újrafogalmazásnak. Ez egyben a mai szellemi és erkölcsi krízis és szorongás feloldását is megkönnyítené. Ilyen módon, az „afázis” automatizmusából kijutva, felszabadulva, az értelem visszanyerhetné dinamizmusát, lendületét, és talán lehetővé tenné számunkra, hogy közelebb hozzuk a régiek Logos-át a modern ember Ratio-jához – és megfordítva is.